

nočka (str. XIV). Iznimna vrijednost Hafizove poezije jeste to što je ona i do danas prisutna u elitnim krugovima i u puku, uprkos tome što razumijevanje njezina sadržaja i značenja nije nimalo lahko običnim ljudima, ali ni onima koji su naviknuti na umjetničke ljepote poezije. Niko od perzijskih klasika takav uspjeh nije ostvario među Iranima, samo je to donekle uspjelo Firdusiju, Rumiju i Sađiju. Možda u tome leži jedan od razloga što su stranci više naklonjeni Rumijevoj *Mesnevi* ili Sađijevu *Dulistanu*; njih je mnogo lakše čitati i razumijevati, nego Hafizov *Divan*. Teškoću u čitanju Hafizove poezije može predstavljati i činjenica da irfanski gazel njemu služi da govori prvobitno o sebi i svojim iskustvima, a ne obraća se drugima, kao što to pjesnici obično rade. Irfanski se gazel najprije obraća izvanzemaljskom Voljenom i odabranima upućenim u tajnu, što u konačnici može pobuditi mnoga pitanja kod običnih čitatelja. Ali, ono što nas ponovo svaki put vrati *Divanu* jeste činjenica da se odgovori na bezbroj pitanja proisteklih iz čitanja gazela mogu naći isključivo u tekstu, nikako izvan njega. Zato je potrebno prilikom čitanja Hafizove poezije, naučiti voditi dijalog s tekstom, pažljivo slušati odgovore na pitanja što ih tekst izaziva u našoj svijesti, te se poniranjem u tekst i svijet Hafizove poezije uvjeriti u ispravnost tih odgovora (str. XXI).

Na osnovu svega navedenog, jasno je da će običan čitalac u tekstu naići na bezbroj nejasnih mjesta koja mu treba dodatno rasvijetliti. Kako bi teškoće bile lakše savladane, knjiga je opremljena *Rječnikom stranih, manje poznatih riječi i izraza* (str. 527 – 531) te *Kratkim pojmovnikom irfanskih termina* (str. 535 – 541). Usporedbom ova dva poglavlja, može se uočiti obim posla koji je stajao pred svima koji su učestvovali u izradi prijevoda *Divana*, ali istovremeno su primjetni određeni propusti. Naime, transkripcija u dva rječnika termina nije usklađena, što se možda upućenijima i ne čini posebno bitnim, ali će isti termin napisan na dva načina u dva rječnika termina običnog čitatelja zbuniti (a cilj je tih pojmova upravo suprotan: da nam pojasne nejasna mjesta). Oštrijem oku neće promaći činjenica da se u *Krat-*

kim pojmovnikom irfanskih termina potkrala pokoja greška u transkripciji te nedosljednost u jezičkom prijevodu termina. Katkad je opet navedeno samo jezičko značenje, a ostali smo uskraćeni za objašnjenje istoga. Ova kritika ne može se uputiti poglavljju *Rječnik stranih, manje poznatih riječi i izraza*.

* * *

Ne treba se ni najmanje bojati kako će *Divan* biti primljen od bosanskih čitatelja, jer s pravom Hafiza možemo smatrati i dijelom naše književne tradicije. Osim što autori poput njega pripadaju svjetskoj baštini i ne mogu biti svedeni na jedan narod ili vremenom i mjestom omeđen prostor, mi za ovu tvrdnju na svu sreću možemo podastrijeti i vrlo konkretne argumente. Ostalo je zabilježeno da je nekoliko najvećih autora klasične perzijske književnosti imalo sudbinu da budu uzimani kao apsolutni uzori pjesnicima i piscima koji su stvarali nakon njih. Oni su perzijski jezik izveli daleko izvan granica Irana do mnogih dalekih zemalja, a on je na taj način došao i na ove prostore. Posebno su za uzore uzimani Sađi u prozi i Hafiz u poeziji. Tako je najboljom poezijom na perzijskom jeziku poslije Hafiza, smatrana ona koja joj se najviše približila i koja ju je najbolje imitirala. Mnogo je autora pisalo *nazire* (imitacije, paralele) na Hafizove gazele, a od Bošnjaka valja istaknuti znamenite Derviš-pašu Bajezidagića¹ i Hasana Zijaije Mostarca². Ta dva pjesnika situiraju određene teme i motive u književnosti Bošnjaka na perzijskom jeziku, vezujući je tako za velike perzijske klasike. Posebno mjesto dakako, pripada Ahmedu Sudiju Bosneviću, čiji je komentar *Divana* i danas u samome Iranu jedan od najcjenjenijih koji su dosad napisani. Njegov je komentar nezaobilazno štivo studentima perzijske književnosti i istraživačima, a i u odnosu na ostale komentare odlikuje se po tome što mu je pristup čisto filološki. Sudi je

1 Vidi: Namir Karahalilović, „Prilog tumačenju jednog perzijskog gazela Derviš-paše Bajezidagića“, u: *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića*, Mostar: BZK Preporod, 2005., str. 55-68.

2 Vidi: Namir Karahalilović, „Kruženje čaše – od Walid ibn Yazida do Zijaije Mostarca“. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 57/2007., str. 111-124.

tako još u 16. stoljeću približio Hafiza našoj tradiciji i trajno ga vezao za nju. Treba napomenuti da je osim na Hafizov *Divan*, Sudi napisao komentare na Sađijev *Dulistan* i Rumijevu *Mesnevi*ju. Prvi je, također, preveden na perzijski jezik, a drugi nažalost još uvijek nije dostupan, budući istovremeno dvije nade: da će ubrzo biti pronađen i da će se njime koristiti dobronamjerni, te da će i *Mesnevi*ja jednoga dana u vrlo skoroj budućnosti osvanuti prevedena u integralnom obliku s jezika izvornika.

Munir DRKIĆ

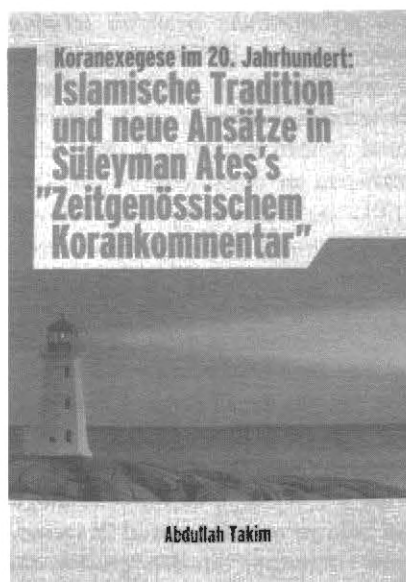
TUMAČENJE KUR'ANA U 20. STOLJEĆU: ISLAMSKA TRADICIJA I NOVI POKUŠAJI U SÜLEYMAN ATEŞOVOM "SAVREMENOM KOMENTARU KUR'ANA"

Abdullah Takim, *Koranexegese im 20. Jahrhundert: Islamische Tradition und neue Ansätze in Süleyman Ateş's "Zeitgenössischem Korankommentar"*, Yeni Ufuklar, Istanbul, 2007.

Druga polovina dvadesetog stoljeća, a posebno osamdesete i devedesete godine prohujalog vijeka, ostavile su dubok trag unutar sveopćeg muslimanskog mislećeg genija. Jedan od takvih, genija na prvi pogled nedovoljno istražen u Bosni i Hercegovini, ali ne i šire, je još živući emeritirani profesor tumačenja presvete kur'anske riječi (*tefsira*), doktor Süleyman Ateş. O njegovom životu i djelu govori knjiga pod naslovom „*Koranexegese im 20. Jahrhundert: Islamische Tradition und neue Ansätze in Süleyman Ateş's "Zeitgenössischem Korankommentar"*“, inače doktorski uradak mladog njemačkog znanstvenika turskog porijekla i još k tome vanrednog profesora Univerziteta u Frankfurtu, dr. Abdullaha Takima (Takim). Abdullah Takim (Takim) rođen je 1972. godine, u Turskoj, a s trećim ljetom životnog vijeka stekao je novo obitavalište, u Njemačkoj. Akademске 1992/1993. godine, započinje svoj

akademski put na Univerzitetu Ruhr u Bochumu (Njemačka), a doktorsku disertaciju odbranio je 2005. godine, na istom univerzitetu. Područja znanstvenog interesiranja profesora Abdullaha Takima su slijedeća: klasični i moderni tefsir, sufizam, islamska filozofija. U prvom dijelu knjige „*Koranexegeze im 20. Jahrhundert: Islamische Tradition und neue Ansätze in Süleyman Ateş's 'Zeitgenössischem Korankommentar'*“, autor čitatelja upozna je s temom i metodama koje je koristio pri izradi ovog rada. Nakon prvobitnih uvodnih napomena o samoj knjizi, autor ispisuje definicije Kur'ana, prvo tradicionalnu islamsku, a potom orientalističku. Također se u ovom dijelu knjige govori o životu i djelu Süleymana Ateşa. Životna priča Süleymana Ateşa potekla je u malom mjestu Elaziğ (Turska) 1933. godine. Ateş je još kao dječak počeo stjecati kod seoskog mualima tradicionalnu islamsku izobrazbu, pa je tako kao veoma bistar i talentiran dječak, sa tek deset godina životnog vijeka, postao čuvar svete kur'anske riječi, odnosno hafiz Kur'ana. Od 1953. do 1960. godine, pohađao je medresu u Erzurumu, a 1960. godine, seli se u Ankaru gdje se upisuje na Islamski teološki fakultet (ITF), kojeg je okončao s izvrsnim uspjehom 1964. Osobito je interesantno da je Süleyman Ateş, 1965. godine, kao najbolji student postao asistentom pri katedri za tefsir, hadis i fikh na Islamskom teološkom fakultetu u Ankari pri čemu je postao asistentom prof. dr. Tajiba Okića, rođenog u Bosni i Hercegovini, koji se silom prilika svoju akademsku karijeru izgradio u Turskoj.

Doktorsku tezu pod naslovom *Sulamî i njegov sufijski komentar Kur'ana* (Sülemi ve tasavvufi tefsir), odbranio je 1968. godine. Habilitacijski rad pod naslovom „*Alegorična (mistička) škola hermeneutike - Isari Tefsir Okulu*“ odbranio je 24.12.1973. godine, na Islamskom teološkom fakultetu u Ankari. Spomenuti rad tiskan je i danas važi kao jedan od primarnih učila u Turskoj iz oblasti tumačenja Kur'ana. Njegovo najvažnije djelo i ujedno najčuveniji književni uradak, koji predstavlja mufesirovu *summu theologie*, je dvanaestotomni tefsir Kur'ana, s vremenitim imeniteljem „*Savremeno tuma-*

čenje Časnog Kur'ana“ (Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri). Prethodno navedeno djelo obistinilo je genesis nakon mukotrpnih dvadeset godina rada. Djelo najnovijeg datuma, koje je proizašlo iz pera turskog mufesira je trideset tomovna „*Enciklopedija Kur'ana*“ (Kur'an Ansiklopedisi).

U drugom poglavlju koje nosi naslov Tumačenje Kur'ana (tefsir) u 19. i 20. stoljeću (*Koranexegeze (Tafsir) im 19. ud 20. Jahrhundert*), profesor Takim nas uvodi u reformatorske pokrete među suvremenim muslimanskim egzegetama i hermeneuicarima s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća u Egiptu. Tu se posebno osvrće na *Tefsir el-Menar*, egzegetski uradak učitelja Muhammeda Abdullaha i njegovog učenika Rašida Rida'a. Potom slijedi treće poglavlje u kojem deskribira eho egipatskih obnovitelja među savremenim pravcima tumačenja Kur'ana u Republici Turskoj. U četvrtom i petom poglavlju dodatno se osvrće na Atešov tefsirski uradak. Abdullah Takim se bavi temama u Atešovom tefsiru, kao što su *poimanje Boga*, gdje komparira *Izutzuoovo* razumijevanje s *Atešovim*. Za devedesetdevet Božijih imena, Ateş u svom tefsiru Kur'ana tvrdi da Božija Milost prožima sve unutar cjelokupnog makro i mikrokozmosa putem ovih imena, pri čemu iznosi osebjunu misao o Božjim imenima, koju utemeljuje putem djela. Njegovo stajalište u vezi sa Božjim imenima izraslo je iz islamske apofaktičke teologije ili *via negativae*. Turski

mufesir ne zauzima ustaljeno literarno poimanje Božjih imena koja su uokružena u simboličkom broju 99. Pozivajući se na tradicionalno muslimansko učiteljstvo i njihove naučno-književne uratke iz oblasti tumačenja Kur'ana, na Ibn Kesira, te na egzegete dvadesetog stoljeća, poput Rašida Rida'a, te na učenjake hadisa, poput al-Askalanija. Prema Atešu, Bog razumije sve jezike, i svatko se može obratiti Bogu na svom vlastitom jeziku, što i potkrepljuje kur'anskim ajetima (17-110, 5-259). Cjelokupno stvaranje svijeta čin je ljubavi i milosti Božije, što se da zaključiti iz Kur'ana (1-68.). Prema Süleymanu Atešu, šest dana (u kojima je stvoren svijet) zapravo predstavlja šest perioda, što je ujedno Izutzuoov stav. Za Süleymana Ateşa riječ Kur'an nema značenje samo *Knjiga*, nego može imati višestruki shemantikos, s tim da Abdullah Takim komparira Atešovo poimanje riječi *Kur'an* sa William A. Grahamomovim razumijevanjem istog imenom označitelja u njegovom tekstu *The Earliest Meaning of the Qur'an*.

Doktorska teza Abdullaha Takima, predstavlja značajan doprinos kur'anskim studijama na njemačkom jeziku. Izdavačka kuća *Yeni Ufulkar* iz Istanbula objavila je knjigu, što štivo čini osebjunim, s obzirom da je pisano i tiskano na njemačkom jeziku, ali u zemlji u kojoj njemački nije govorni jezik. Na kraju knjige nalaze se dva veoma dragocjena dodatka. Prvi dodatak govori o tefsirskoj literaturi na nearapskim jezicima, dok drugi predstavlja bibliografiju dosadašnjih knjiga, potom znanstvenih i stručnih radova, te mnogobrojnih prijevoda koje je sačinio Süleyman Ateş.

Na posljednjim stranicama knjige moguće je pronaći iscrpno kazalo pojmova i imena autora koji su citirani u knjizi. Posljednje dvije stranice ovog djela čine dva registra, koja su osobito važna u tefsirskim znanostima. Prvi je registar citiranih ajeta iz Kur'ana, a drugi je registar komentiranih ajeta. Abdullah Takim je pri pisanju rada koristio opsežnu literaturu, što je očevidno iz mnogobrojnih citata, ali i bibliografije koja se proteže na gotovo 37 stranica knjige. Što se tiče literature koju je koristio pri izradi rada, ona je raznolika, pa tako u djelu možemo se susresti s

tradicionalnim muslimanskim učiteljstvom, potom savremenim muslimanskim revivalistima i modernistima, te orijentalističkim i zapadno-islamološkim autorima. U iscrpnoj bibliografiji susrest ćemo se sa djelima: Ibn Kesira, Zamahšerija, Bejdavija, Baljona, van Essa, Pareta, Goldzihera, Kurtubija, Razija, Hamidullaha, Kermanija, Khorurija, Kutba, McAuliffea, Nöldeke, Abu Zaida, Adamsa, Arkouna, Rippina, Rahmana, Schimmelove, Sujutija, Nebarija, Izutzua, itd.

**Orhan Jašić,
Senad Kusur**

PRIKAZ PRIRUČNIKA ZA NASTAVNICE I NASTAVNIKE ISLAMSKE VJERONAUKA O MIROVNOJ DIMENZIJ ISLAMA

I Uvod

U Sarajevu, 2008. godine izdat je „Priručnik za nastavnice i nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama“, koji je priredila mr. Amra Pandžo, a namijenjen je vjeroučiteljima/vjeroučiteljicama u osnovnom obrazovanju.

Izdavač priručnika je udruženje za dijalog u porodici i društvu: „Mali koraci“.

Mr. Amra Pandžo je ovim priručnikom pokazala senzibilitet za značaj vjeronauke u obrazovnom sistemu i uloga vjeroučitelja/vjeroučiteljica kao odgajatelja kroz mirovnu dimenziju islama.

Mr. Amra Pandžo je rođena 1970. godine u Sarajevu, gdje je završila Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za Opću književnost i bibliotekarstvo, a magistrirala na Fakultetu političkih nauka na Odsjeku za socijalni rad na temu: „SOCIJALNI RAD I RELIGIJA“. Na Religijskim postdiplomskim studijama Univerziteta u Sarajevu, kao asistent je bila na predmetima: *Religija i nasilje i rješavanje konflikta* i *Religija i socijalna pravda*. Bila je gostujući profesor na Državnom univerzitetu u Arizoni SAD.

Kao direktorica Udruženja za dijalog u porodici i društvu „Mali

koraci“, priredila je ovaj *Priručnik*, koji je distribuiran vjeroučiteljima u sarajevskom, travničkom i bihaćkom muftiluku.

Razlog zbog kojeg želim prikazati ovaj priručnik je to što nemamo često priliku, ili je do sada nismo, zbiljski osmišljeno, ni imali, jer je zadaća priručnika, pored ostalog, da potakne u vjeroučiteljima i vjeroučiteljicama ono najhumanije u pristupu prema djeci, a ovaj priručnik to ima za cilj, upravo zbog specifičnosti vremena i prostora, te specifičnog odabira tekstova i njihovog ustrojstva.

Naime, možemo kazati da je vjeronauka prisutna u sarajevskim osnovnim školama, kao i u Bosni i Hercegovini, od 1991/1992., odnosno od 1993/1994. školske godine, a da se naša Islamska zajednica nije sjetila izdati jedan priručnik koji bi ozbiljnije, a svakako i stručnije i kompetentnije raskrčio vidike vjeroučiteljicama i vjeroučiteljima koji su uključeni u odgojno-obrazovni proces u našoj zemlji.

Drugi razlog zašto namjeravam predstaviti ovaj priručnik jeste, njegova upotrebnost vrijednost. Naime, mnoga filozofska djela visokoumnih ljudi koja sadrže prethodna iskustva prošlih generacija uz osvrt samog autora najčešće se više vrednuju u prikazu, a samo malom broju ljudi su dostupni, što zbog nivoa obrazovanja, što zbog interesa za temu koju obrađuje. Naime, ovaj priručnik će se naći u rukama svih vjeroučitelja i vjeroučiteljica, a preko njih će njegov sadržaj ući u gotovo sve muslimanske domove u Bosni i Hercegovini, a i šire, te je jako važno kako će on pomoći u pristupu odgoju i obrazovanju današnjih muslimana/muslimanki od koji su, nažalost, pojedinci već podavno usvojili stigmatu npr. ugroženosti prava žene u islamu, a što nema nikakve veze sa istinom...

Ovaj priručnik se sastoji od niza kratkih i sažetih poglavlja, a svako je usredsređeno na određenu temu i prevashodno opisuje najvažnije detalje vezane za istu. Svako poglavlje ima pripremu za sat, odnosno vježbe (na kraju priručnika) koje se odnose na gradivo poglavlja, što omogućava da se realizira ono što je izloženo.

1. Prikaz Priručnika za nastavnice i nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama (tematske cjeline)

Slijedi prikaz tematskih cjelina u priručniku:

- Medinski ustav i Poslanikov odnos prema drugima – prof dr. Rešid Hafizović
- Prava žena u islamu: *Religija i tradicija*, prof. dr. Souad T. Ali
- Socijalni aspekti islama, mr. Amra Pandžo
- Živjeti s drugima i drugačijim, pripremio Valerijan Žujo
- Rezolucija El-Hidaje, pripremio Remzija Pitić
- Bosanska Ahdnama, pripremio prof. dr. Enes Pelidija
- Islam i nasilje, Adnan Hasanbegović i mr. Amra Pandžo
- Pripreme za časove, pripremili: Ana Raffai, Otto Raffai, Hasanbegović, Alisa Ajanović-Hodžić i mr. Amra Pandžo

Prof dr. Rešid Hafizović u članku pod naslovom *Medinski ustav i Poslanikov odnos prema drugima* – govori o kontinuitetu objave od prvog čovjeka Adema, a.s., pa sve do posljednjeg poslanika Muhammeda, a.s., jednim samo njemu svojestvenim jezikom.

U pripremi Priručnika, autor teksta i priređivač, svjesni uzoritosti i paradigmatičnosti života Muhammeda, a.s., nastojali su taj život u najzanimljivijim crtama predočiti vjeroučitelju/vjeroučiteljici, a preko njega i učeniku/učenicima.

„Posljednji glasonoša božanske objave“ je imao zadaću „da na društvenom planu ostvari paradigmatične uloge učitelja, glave porodice, trgovca, državnika...“, ističe prof. Hafizović.

Svaki vjeroučitelj, otvarajući priručnik, susreće se sa riječima „glasonoša, učitelj...“,

koje ga podsjećaju na hadis Božijeg poslanika Muhammeda, a.s., *El ulemau veresetel-enbija'*, na njegovu misiju, njegov povijesni zadatak, a i njegovu odgovornost pred Bogom i pred ljudima...

„Nijedan plan ljudskog života nije izostavljen“ kaže uvaženi prof. Hafizo-